

Hikmet Nedir?

Yayınlama Tarihi: 25.05.2022

Hikmet kelimesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Türk Dil Kurumunun sözlüğünde bu kelimenin anlamı olarak şunlar yazılıdır: Bilgelik, neden, gizli neden, Tanrı'nın insanlarca anlaşılamayan amacı, özlü söz, vecize. Hikmet kelimesine Arapça sözlüklerde de farklı anlamlar verilmiştir. Bu nedenle hikmet kelimesi lâfzı az manası engin olup çok çeşitli manalarda kullanılan bir terimdir.

Arapça dili üstadı olan İbn Manzûr'un Lisânü'l Arab adlı kitabında Hikmet (hkm) maddesinde şöyle yazılıdır: "Allah'a nispetle en değerli varlıkları en üstün bilgilerle bilmek". Hikmet ve hüküm kelimeleri bilmek (ilim) ve anlamak (fıkıh) manalarında eş anlamlıdır. Örneğin

“Ona (Hazreti Yahya'ya) çocuk iken hikmet verdik” (Meryem, 19/12) ayetindeki anlamı bilme ve anlama demektir. Klasik sözcüklerde hikmet kelimesi (çoğulu hikem) “yargıda bulunmak” anlamındaki hüküm mastarının isim halidir. Ayrıca ihkam mastarıyla ilişkili olarak “engellemek, alıkoymak, gemlemek” anlamlarına gelmektedir.

Ragıp el İsfahani, Müfredat adlı kitabında hikmeti “ilim ve akılla hak olanı isabetli olarak kavramak” şeklinde tarif eder ve şunları söyler: Allah'ın hikmeti varlıkları en mükemmel bir şekilde bilmesi ve yaratmasıdır. İnsanın hikmeti ise varlıkları bilip hayırlı işler yapmasıdır.

Seyyid Şerîf el-Cürcânî hikmet kelimesini “ilim amel bütünlüğü, gerçeği ifade eden her türlü söz, gereksiz lafızlardan arındırılmış akla uygun özlü söz” gibi anlamları olduğunu ifade etmiştir. Cürcânî “ilahi hikmet” ifadesini de şöyle açıklamaktadır: Beşeri güç ve iradenin yönlendiremediği, kontrol edemediği, maddeden arınmış varlıkların durumunu araştıran bir ilmin adıdır. Bu tanım metafiziği ifade etmektedir. Ona göre şariat ve tarikat ilimleri çerçevesinde “dile getirilmiş hikmet” anlamında kullanılırken, sadece bazı manevi seçkinlere mahsus olan “dile getirilemeyen hikmet” anlamlarında da kullanılmıştır. Bu ayırım felsefe ile tasavvuf arasındaki hikmet kelimesinin kullanım farkını ifade etmektedir. Çünkü felsefede akıl yoluyla varılan hükümler “dile getirilebilir hikmetleri” ifade ederken, tasavvufta keşif ve ilhâm yoluyla elde edilen hükümler “dile getirilemeyen hikmetleri” gösterir.

Ayetlerde Hikmet Kavramı

Kur'an-ı Kerim'de hikmet kelimesi 20 defa geçmektedir. Ayetlerdeki hikmet kelimesinin hangi anlamlarda kullanıldıklarını müfessirler çeşitli şekillerde açıklamışlardır.

İbn Cerîr et-Taberî, Camiü'l-beyân adlı kitabında, “Onlara kitap ve hikmeti öğretir” (Bakara, 2/129) ve “Hikmeti dilediğine verir. Kime Hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünürler.” (Bakara, 2/269) ayetlerindeki hikmet kelimesini şöyle yorumlamıştır: Söz ve fiilde isabet, Kur'an ve onun anlaşılması, sünnet, dini bilmek, din hakkında derin anlayış sahip olmak ve dine uymak. Taberi (Bakara, 2/129) ayetinin tefsirinde hikmet için şöyle yorum yapmaktadır: “Hikmet bilgisi ancak Resulün beyanıyla idrak edilebilecek olan ilahi hükümleri bilmek, bu hükümlere ve bunların delâlet ettiği diğer hükümleri kavramaktır. Dolayısıyla hikmet, hak ve batılın arasını ayırıcı özelliği ile hükümden ayrılmıştır.” Buna göre, müfessir hikmetin nebevi bir misyon taşıdığına işaret eder. Peygamber kendisine indirilen ilahi sözleri öğretirken, ilahi hükümleri nasıl açıklayacağını bilmesi ve onları insanlara anlatması ve bu şekilde elde edilen bilgiye hikmet adı verilmiş olur.

Taberî tefsirinde “Allah kendine (Hazreti Davut'a) hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediği şeylerden de öğretti.” (Bakara, 2/251) ayetinde Hazreti Davud'a verildiği ifade edilen mülkün siyasi otorite (sultanlık), hikmetin ise nübüvvet olduğu söylenmektedir.

Zemahşerî, el-Keşşaf adlı tefsirinde (Bakara, 2/269) ayetinde geçen, Allah'ın dilediğine büyük bir hayır olarak verdiği hikmeti, ilim ve amel uygunluğu olarak yorumlamıştır. Ona göre Allah katında hakim olan bir kişi, ilmiyle amel eden alimdir. Ancak bu yorum hikmet kelimesinin nebevi bilgiden bağımsız bir bilgi ve davranış şekli olarak tanımlamak anlamına gelmez. Çünkü müfessir “Rabbi'nin yoluna hikmet ve güzel öğütle davet et” (Nahl, 16/125) ayetini tefsir ederken hikmet kelimesini “gerçeği açıklayan, şüpheyi gideren delil, sahih ve muhkem söz” olarak tanımlamaktadır. Bu ayetteki hikmetin doğrudan doğruya Kur'an'ın kendisi olduğunu ifade etmektedir.

Fahredden er-Râzî, Mefâtihü'l gayb adlı kitabında, hikmet kelimesini tefsir etmiştir. Bakara suresinin 269. ayetini yorumlarken hikmet kelimesinin dört anlamı olduğunu kaydetmiştir. Bu dört anlamın ortak yönünün ilim olduğunu ifade ederken, doğruyu bilmenin yanında doğruyu uygulamanın da hikmete dahil edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Râzî'ye göre, Hazreti İbrahim (as)'ın duası olan "Rabbim bana bir hüküm ihsan et" (Şuarâ, 26/83) ayetindeki hüküm kelimesi "Nazari Hikmet"e delalet etmekte ve "Beni salih kimseler arasına kat" ifadesi de "Ameli Hikmeti" göstermektedir. Râzî kitabında şunları söylemektedir: Eşyanın hakikatini bilme, güzel ve isabetli işler yapma anlamındaki hikmet, Allah'ın yalnızca peygamberlere veya Müslümanlara bir lütfu değildir. Sonuçlardan sebeplere gidebilen tefekkür fiili esasen akli bir yöneliştir. Ancak doğru bilgiye ulaşan akıl sahibi, hikmete sadece kendi akli başarısıyla ulaştığına inanırsa, ona ulaşmasını mümkün kılan gerçek sebebi kavrayamamış, dolayısıyla hikmetten uzaklaşmış olur. Ona göre hikmet kelimesinin Kur'an'da nübüvvet manasına geldiğine işaret eden ayetler de vardır (Bakara, 2/251). Râzî, "Allah ona (İsa'ya) kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncili öğretir" (Ali İmran, 3/48) ayetindeki hikmet kelimesinin Tevrat ve İncil'den önce zikredilmiş olmasını şöyle yorumlamıştır: İlâhi kitaplara ait sırlar ancak akli ve şer'i ilimlerin kavranması ile öğrenilebilecektir. Kutsal kitapların derin anlamlarını kavrayabilmesi için hikmet bir ön şarttır.

Râzî, Nahl suresinin 125. ayetindeki hikmet kelimesini "kesin delillere dayanan bilgi" şeklinde açıklar. Bu bilgilerle yapılacak olan davetin hedef kitlesinin araştırmacı hakimler, hikmet sahipleri olan entelektüel zümredir. Aynı şekilde Râzî, Lokman'a verildiği bildirilen hikmetin (Lokman, 31/12) ilim-amel uygunluğu olarak açıklamaktadır.

Alûsî, Bakara suresinin 269. ayetinde geçen "Allah'ın dilediği kimseye verdiği hikmetin" nebiler hakimi ve hakimlerin nebisi olan son peygamberin getirdiği şer'i bilgilerin nispeti içinde anlaşılması

gerektiğini ifade etmektedir. Alûsî, Allah'ın verdiği hikmetin Demokritos, Eflatun, Aristo gibi filozofların yahut onların izinden gidenlerin görüşlerinin anlamına gelmeyeceğini belirtmektedir.

Elmalılı Muhammed Hamdi, “Hak Dini Kur’an Dili” adlı tefsirinde hikmet kelimesinin açıklanmasına geniş bir yer vermiş ve daha önceki müfessirlerin yaptıkları hikmet tanımlarının tahlilini yapmıştır. Ona göre hikmet kelimesinin kök anlamı “iyiliği elde etmek ve kötülüğü engel olmaktır”. Bu nedenle fayda kavramıyla ilgisi vardır. Ayrıca hikmet kelimesi sebep kavramıyla da ilgilidir. Ancak sebep kelimesi daha genel bir anlam taşımaktadır. Çünkü hikmet hem sebepten önce bulunmakta, hem de son faydadan sonra da bulunmaktadır. Buna göre hikmet sebebin sebebi veya amacın sonucu anlamlarına gelebilir. Dolayısıyla hikmet doğru bilgi ve faydalı iş demektir. Bununla beraber hikmet nazari bilgiden çok doğrudan ameli bilgiye veya amelin kendisine nispet edilmesi daha uygundur. Hikmeti sözde ve fiilde isabet olarak tanımlayan alimler de bu anlamı kastetmişlerdir. Elmalıya göre nazari bilgiler ahlaki fiiller için gereklidir ancak yeterli değildir. Doğru bilginin hikmet özelliğini taşıyabilmesi için hayata geçirilmesi şarttır.

Hadislerde Hikmet Kavramı

Hikmet kelimesi birçok hadiste ifade edilmektedir. Hadislerdeki hikmet kelimesinin anlamları Kur'an-ı Kerim'deki anlamlar ile bir paralellik içindedir.

- “Hikmet müminin yitiğidir, onu bulduğu yerde alır.” (Hadis)

Bu hadise göre Müslümanlar, işlerinde ve yaşayışlarında bilgilere ve doğru sözlere sahip olmaları gerekmektedir. Bu bilgilerin kaynağının başka kültürler de olabileceğine işaret edilmiştir. Ancak başka kültürlerden alınacak hikmetli bilgi ve sözlerin İslam'ın temel ilkeleri ile çatışmaması gerekir.

- “Ben hikmet eviyim, Ali onun kapısıdır.” (Hadis)

Bu hadiste hikmet kavramının ilim, nübüvvet ve sünnet kavramları ile bağlantısı vurgulanmaktadır. Nebi hikmet kavramı ve anlamı konusunda Hz. Ali (ra)'nın şahsiyetini örnek olarak göstermektedir.

- “Allah'ım ona hikmeti ve kitabın tevilini öğret. Allah'ım ona kitabını öğret. Allah'ım ona hikmeti öğret.” (Hadis)

Bu hadisler Peygamberimiz (sav)'in Abdullah bin Abbas hakkındaki duayı göstermektedir. Bu konuda İbn Abbas'tan, “Resulallah bana hikmet verilmesini, yahut iki defa hikmet verilmesi hususunda duada bulundu” şeklinde bir rivayeti vardır. İbn Abbas sahabeler arasında Kur'an tefsirinde otorite sayılmıştır. Bu hadislerle ilgisi kurulursa, hikmet kelimesi, Kur'an'ın doğru anlaşılıp yorumlanması anlamına geldiği ortaya çıkar.

- “İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir.” (Hadis)

Bu hadis Lokman (as)'ın Yemen'deki Ad kavminin mensubu olduğuna bir gönderme olduğu öne sürülmüştür.

- “Ancak iki kişiye gıpta edilir: Allah'ın verdiği malı hak yolunda harcamayı başaran kimse, yine Allah'ın kendisine verdiği ilim ve hikmet ile yerli yerine hükmeden ve onu başkasına öğreten kimse” (Hadis)

Bu hadisten şunu anlayabiliriz: Hikmet sahibi olanlar bildikleri ile amel edip onları ehil olan diğer insanlara öğretmelidirler.

- “Onları cezalandıracaksan şüphesiz ki onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlayacaksan mutlak güçlü ve hikmet sahibi ancak sensin.” (Maide, 5/117, 118)

Peygamberimiz (sav) ümmetini korumak için mahşer günü Allah Teâlâ'ya yukarıdaki gibi dua eder. Ancak kendisine şöyle seslenilir: “Gerçekten onlar sen kendilerinden ayrıldığından beri toplukları üzerine geri dönüp dindarlıktan dinsizliğe yönelmeye devam ettiler.” Buradaki

hikmet kelimesi Allah Teâlâ'nın her yaptığı işte mutlak ilim sahibi olduğunu ve her işin bir amaçla yapıldığına işaret etmektedir. Dolayısıyla buradaki hikmet ilâhi bir hükmü ifade etmektedir.

- Peygamberimiz (sav)'in Allah'tan hikmet istediği rivayet edilmiştir.

Kelâmda Hikmet Kavramı

Kelâm alimleri hikmet kavramını, Allah'ın ilminde ve fiillerinde olmak üzere iki yönüyle ele almışlardır. Birincisine “nazari hikmet” ikincisine de “ameli hikmet” diye adlandırmışlardır. Bu tasnif dil alimlerinin hikmeti, hem bilgide hem fiil ve davranışta mükemmellik ve kusursuzluk olarak açıklamalarına dayanmaktadır.

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhid adlı kitabında, hikmeti “tam uygunluk, isabet” olarak tanımlar. Bu tanım her şeyi yerli yerine koyma şeklinde de ifade edilebilir. Bu tanım aynı zamanda aklın da bir karşılığıdır. Bu ekole mensup olan alimlere göre hikmet, gizli menfaat ve maslahatlar hakkında Allah'ın özel bilgisidir. Yani en değerli şeyleri en iyi şekilde bilmektir. En yüce varlık Allah Teâlâ olduğundan, O'ndan başka hiçbir varlık nesnelere bütün yönleriyle bilemez. Bu nedenle gerçek hakim Allah'tır.

Gazzâli, el-Maksudü' esnâ adlı kitabında, sanatların inceliklerine vakıf olan ve onları maharetle uygulayan insanlara da hakim denebilir demektedir. Ancak onlardaki mükemmellik de Allah'a mahsustur, O'nun yarattığı bir şeydir. Hikmet kavramının karşıt anlamları sefeh veya abestir. Gazzâli'ye göre sefeh “manasız, ne red ne de kabul edilebilen şey” karşılığında kullanılır. Sefehinin abes ile eş anlamlı olduğunu ifade eder.

Mâtürîdî ekolü dışında kalan kelimcılara göre Allah'ın fiilleri hadistir. Bu nedenle hakim ismi ile bağlantılı olan hikmet kavramı ilim anlamına

gelir. Bu Allah'ın zâtî bir sıfatıdır. Fiillerle ilgili olarak hikmet kavramı ise Allah'ın mahlukata ve insanlara yönelik faaliyetlerini kapsar. Her işi yerli yerinde yaptığını ifade eder. Bu nedenle hikmetli işlerin düzenini ve inceliklerini, onlardan beklenen maslahatın gerçekleşmesi için onların nasıl olmaları gerektiğini de bütün yönleri ile bilmek demektir. Buna karşı Mâtürîdî ekolüne bağlı kelimciler, Allah'ın fiillerini kadim sayarlar ve bu nedenle ister ilimde isterse fiilde olsun hikmeti Allah Teâlâ'nın ezeli zâtî bir sıfatı olarak kabul ederler.

Eş'âriler fiilde hikmeti, o fiilin failinin amacına uygun olarak gerçekleşmesi şeklinde anlarlar. Sefehi ise bunun aksinin vuku bulmasıdır. Mâtürîdîler ise fiilde hikmeti, sonucu iyi olan, hayırlı bir sonuca ulaşan olarak tarif ederler. Onlara göre sefahi de bunun aksidir. Mâtürîdîlerin bu tanımı tercih etmeleri, kötü zannedilen bazı nesne ve olayların hikmete aykırı olarak düşünülmemesi içindir. Menfaat ve zarar açısından hikmet kavramı incelendiğinde, hikmet bizzat yapana veya bir başkasına faydası dokunan, sefeh ise herhangi bir fayda sağlamayan iştir.

Bütün kelimcilerin ortak görüşü Allah Teâlâ'nın hakim, fiillerinde hikmetli olduğu, her fiilin bir anlam ve amacının bulunduğu, bundan dolayı da yaptıklarında herhangi bir zulüm veya sefahin söz konusu olmadığıdır. Ancak bunun Allah'a bir zorunluluk yükleyip yüklenmediği ve fiillerinin bir sebep ve amaca bağlanmasının O'nun uluhiyetine bir sınırlama getirip getirmeyeceği konusunda muhtelif farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Mu'tezile alimlerine göre Allah'ın fiillerinin muhtevasında bir çirkinlik (kubuh) yoktur. Ayrıca Allah'ın böyle bir şeyi dilemesinin caiz olmadığını kabul ederler. Bu nedenle her mükellef O'nun bütün fiillerindeki hikmetleri bilmesede, O'nun yarattığı her şeyi ve her fiilin güzel ve akla uygun olduğuna inanması gerekir. İlim sahiplerinin inkarcıları

kötülük problemlerini istismar etmelerini önlemek için nesne ve olgulardaki bütün incelikleri iyice araştırmaları gereklidir.

Mu'tezile kelimcilerinin çoğu, Allah'ın yaratmadaki illetin varlığını kabul ederler. Ancak bu illetin ne olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları bu illeti irade ve sözle gerçekleşen bir yaratma, bazıları bir fayda, bazıları da birbiriyle bağlantılı sebepler şeklinde açıklarlar. Bazıları da Allah'ın yaratmasını illetsiz gerçekleştirdiğini ileri sürerler. Sonuçta Allah'ın yaratmasının, O'nun dışında bir nihai sebebe dayandırılmasının caiz olmadığı düşünülür.

Mu'tezile kelimcileri Cebriyye'nin ve Ehl-i sünnet'in, Allah'ın her şeye gücünün yetmesini ileri sürerek, O'nun fiillerini hikmetten yoksun bırakmakla itham ederler. Eğer Allah yegane hakim ve malik olarak her türlü tasarruf hakkına sahipse, bu durumda yalan söylemek, kötülükleri mükafatlandırmak gibi hikmetten uzak fiilleri ona nispet etmek nasıl mümkün olur? Bazı mu'tezile alimleri ise, ilahi fiillerin daima lütuf içerdiğini, dolayısıyla onların illete dayandırılmasının gerekli olmadığını düşünürler. Çünkü fiillerin ihsan olması onların yapılması için yeterli bir sebeptir.

Ehl-i sünnet kelimcilerine göre, Allah hakim ve fiilleri hikmetlidir. İlahi fiillerin illete dayandırılması anlamsızdır. Çünkü onlara göre Allah zâtıyla halik olup O'nun herhangi bir şeye muhtaç olan varlık konumuna düşmesi söz konusu değildir. Bu nedenle fiillerinde O'nu bağlayan bir illetten bahsedilemez. Allah hikmet ile nitelenmiş olup sefehten uzaktır. O her şeye hakimdir. Dilediğini yapar, dilediği gibi hükmeder. Hiçbir şeyin onun üzerinde bir otoritesi yoktur.

Ehl-i sünnet kelimcilerine göre, Allah'ın fiillerindeki hikmetin amacı mahlukata ve onların düzenlerini sağlamaya yöneliktir. Yaptığı her şey yerli yerine oturmuştur. Ancak hikmetin ilahi kudreti sınırlandıran bir anlama sahip olmadığını belirtirler. Bu nedenle bir şeyin Allah için

gerekli olduğunu söylemekten kaçınırlar. Onlara göre Allah'ın kudreti asıl, hikmeti kudret karşısında tâli bir özelliktir.

İbn Arabi'ye göre Allah'ın fiilleri illete bağlanamaz. Çünkü her şeyi yaratmada tek gereken sebep O'nun zâtîdir. Ezeli olan Allah Teâlâ illetlerle sorgulanamaz. Böyle bir şeyi ancak O'nu bilmeyen kimseler iddia edebilirler. Allah'ın bütün fiilleri hikmetin bizzat kendisidir. O'nun fiilleri hikmetle illetlendirilemez. O'nun nimet vermesi lütuf, azap etmesi adaletidir.

İmam Gazzâli bu konuda farklı düşünmektedir. Ona göre alemin yaratıldığı şeklinden daha mükemmel olması mümkün değildir. Aksi halde Allah Teâlâ cimri veya aciz duruma düşmüş olur. Fail-i muhtar olan Allah'ın hikmetinin gerektirdiği en mükemmeli dışında bir şey yaratması imkansızdır. Çünkü O ancak bu takdirde kemal sıfatlarıyla nitelendirilmiş olabilir.

Bu konuda Türkiye Diyanet Vakfı'nın İslam Ansiklopedisi'nde şunlar yazılıdır:

“Her şeyi en güzel biçimde yarattığını, tabiatı oluşturan bütün üniteleri boşuna ve eğlence olsun diye değil, hak çerçevesinde vücuda getirdiğini beyan eden Allah (Secde, 32/7), (Sad, 38/27), (Duha, 44/38,39) fiillerinde hikmetin varlığını teyit etmektedir. Hz. Adem'in yaratılış sebebini anlamayıp itirazda bulunan meleklerle, Allah'ın kendilerinin bilmedikleri şeyleri bildiğini söylemesi, dolayısıyla bir sebebinin bulunduğunu ima etmesi (Bakara, 2/30), bazı ayetlerde “şunun karşılığı olarak” (cezaen) anlamına gelen ifadelerle çeşitli ta'lîl cümlelerinin yer alması da Allah'ın yaratmasında, fiil ve teşrîinde hikmetin mevcudiyetini destekler. Allah'ın yaptıkları sebebiyle sorgulanamayacağını belirten ayette ise (Enbiya, 21/23) hikmetin yokluğuna değil hikmet, gaye veya illet denilen şeylerin onun

özgürlüğünü kısıtlamadığına işaret vardır ve burada O'nun izzet ve otoritesine vurgu yapılmaktadır.

Hudus ve imkan gibi delillerin yanı sıra İslam alimleri kainattaki düzen ve uyumu, eşya ve olaylardaki ahengi, dolayısıyla yaratılıştaki hikmeti de Allah'ın varlığını ispat eden deliller olarak ele almışlar, bunların kendiliğinden meydana gelmeyip sonsuz ilim, kudret ve hikmet sahibi bir yaratıcıya delâlet ettiğini söylemişlerdir.”

Fıkıhta Hikmet Kavramı

İslam fıkıhında hikmet kavramı şu anlamlarda kullanılır: Hükmün konuluş amacı, bu hükümlerle sağlanmak istenen maslahat (iyilik). Elde edilen maslahat ile mefsedet (kötülük) giderilmiş olur. Şâriin (yasa koyan) genel amacı can, akıl, namus, din ve malın muhafazasıdır. Bunlara “zarûrât-ı hamse” (5 zorunluluk) denilir. Bunlar insanların genel maslahatlarını göstermektedir.

Fahredden er-Râzî, bu hususu şöyle ifade etmektedir: “Hükümlerin konuluş amacı kulların maslahatlarını gerçekleştirmektir.” Örneğin malın muhafazası için hırsızın, ırz ve namusun muhafazası için zina eden kimsenin cezalandırılması için dinde bir takım hükümler konulmuştur. Bu hükümler şâriin esas amaçlarına ve insanların yararlarına en uygun olanıdır.

Molla Fenârî bu konuda Fusûlü'l-bedâyi adlı kitabında şöyle söylemektedir: “Hikmet, hükmün konuluşun gerekçesi olan maslahattır.” Böylece hikmetin ne olduğunu açık olarak ifade edilmiştir.

Hikmet kavramı Kur'an ve sünnette bulunan hükümlerin anlaşılmasında, yorumlanmasında ve yeni olaylara genişletilmesinde temel bir rol oynamaktadır. Fıkıh usulleri ile uğraşan alimler bu konuda farklı bakış açılarına sahiptirler. Bu nedenle de hikmetin farklı tanımları

yapılmıştır. Bu tanım ve yaklaşımların anlaşılabilmesi için fıkıh usulündeki ta'lîl, kıyas, illet, sebep gibi yakın kavramlarla ilişkilerinin ele alınması gereklidir.

Allah'ın hükümleri O'nun kullarına hitabıdır. bu nedenle İslam hukukçuları kendilerinde hüküm koyma yetkisinin bulunmadığını itiraf etmişlerdir. Kur'an'daki mevcut hükümlerin sınırlı sayıda olması, bunların sınırsız sayıdaki hayat olaylarına yetmesi ve uygulanabilmesi için bazı yöntemlerin belirlenmesi gerekmektedir. Ancak bu yöntemlerle elde edilecek hükümlerin tümünün kulların maslahatı için olmalıdır. Bu yöntemler sünni, şii ve mutezile mezhepleri tarafından farklı biçimlerde belirlenmiştir.

Bu konudaki temel yaklaşımlardan birisi, özellikle sünni hukukçular tarafından benimsenen, nassın hükmünün dayandığı illeti belirleme (ta'lîl) metodudur. Bunun teknik-metodik mekanizması kıyastr. Bir hükmün ta'lîl edilmesinin amacı, hükmün alanının genişletilmesi ve hükümlerdeki inceliklerin ve sırların anlaşılmasını sağlamaktır. Bunun sonucunda keşfedilen sırlara da hikmet denilmektedir.

Kıyas, yasa koyucunun (şârii) hükmünün anlamını belirleyerek aynı anlamı içeren diğer olaylara da aynı hükmün uygulanmasıdır. Kıyas yapan fakih (müçtehid) hüküm koymamış, mevcut hükmü uygulamış, uygulama alanını genişletmiş olmaktadır. Ancak burada şâriin hüküm koyuş amacının ve hükmün anlamının belirlenmesi önemlidir. Kıyasın neye göre yapılacağı konusunda fakihler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Bazı fakihler, hikmetle illetin aynı manada olduklarını düşünmelerine rağmen, her iki kavram arasında önemli bir fark vardır. Bir hükmün hikmeti o hükümle güdülen amaçtır. Hükmün illeti ise söz konusu hükmü kendi üzerine bina edildiği, hükmün varlığını kendi varlığına, yokluğunu da kendi yokluğuna bağlandığı açık ve istikrarlı bir niteliktir.

İslam hukukçuları kıyasın hükmünün konulmasına uygun düşen vasfa göre yapılmasının gerektiğini söylerler. Vasfın uygunluğu, hükümle, bu hükmün konuluş amacı arasında aklen ve şer'an muvafakat ve uygunluk bulunması demektir.

Vasıfla hüküm arasında uygunluğu - hükmün illetini – belirlemek, aslında hükmün konuluş amacını yani hikmeti belirlemekle aynıdır. Buna göre hükmün gerçek illeti hikmet denilen gizli durumu belirtir. Zahir olan vasıfta, bu gerçek illetin kendisi değil, kesinlik taşımayan bir belirtisidir.

Türkiye Diyanet Vakfı'nın İslam Ansiklopedisi'nde bu konu ile ilgili şunlar yazılmaktadır:

“Hükmün konulmasına uygun düşen vasıf illet adına alır ve kıyasın özünü oluşturur. İletinin tanımına ilişkin yaklaşımlar, yaklaşım sahiplerinin ta'lîlin neye göre yapılacağı hususundaki görüşlerini ilişkin ipuçlarını verdiği gibi sebep, illet ve hikmet ilişkisini de bir ölçüde yansıtır.

Hikmet'in genel anlamda hükmün kuruluşunun manevi gerekçesi, sebebin ise hükmün varlığının maddi gerekçesi ve göstergesi olduğu dikkate alınınca aralarında bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Nitekim sebep, illet ve hikmeti sebep ilişkisi bağlamında değerlendiren Molla Fenârî illeti “etkin sebep” hikmeti ise “amaçsal sebep” olarak nitelemiştir. Buna göre mesela kısas hükmünün hikmeti nefsi korumak, bu hükmün sebebi suçsuz bir insanı kasten öldürmektir. Burada hikmet hükmün anlam gerekçesi olurken sebep onun maddi varlığının gerekçesi olmakta ve sonuç olarak hikmet bizzat sebep üzerine terettüp etmektedir.

İlet ile hüküm arasında bir gerektirme ilişkisi kuranlar illeti “müessir” diye tanımlarlar. Müessir “bir şeyin varlığının sebebi” anlamını taşır.

Örneğin gündüz ile güneş, yanma ile ateş arasındaki ilişki müessir bir ilişkidir. İlet gerçekte değil insanlara nispetle müessirdir. Gerçekte ölen kişi eceliyle ölmüşse de öldürme sebebiyle kıyas gerekir.

İletin anlamına ilişkin bu üç yaklaşım, sebep, illet ve hikmet arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Hüküm-sebep ilişkisi özellikle hukukun uygulanmasıyla ilgilidir. Usulcüler bu hususu şöyle ifade ederler: “Hükümler bizim açımızdan sebeplere izafe edilirler.” Bu nedenle sebep-hüküm ilişkisi eylem boyutundadır. Bu durum, İslam hukukçularının sebebi çok yere illet yerine ikame etmelerine neden olmuştur.

Sebebi illet yerine veya illeti sebep yerine kullanılması, ilgili konunun kıyasa müsait olup olmadığı meselesi ile ilgilidir. Bu açıdan özellikle ibadetler ve ibadet yönü ağır basan konularda illetin sebebe dönüştürüldüğüne sıkça rastlanır. Örneğin yolculukta namazın kısaltılmasını esas illeti olan meşakkat, değişken olduğu gerekçesiyle ve belki de kötüye kullanılabileceği endişesiyle illet olmaktan çıkarılmış, sebep olan meşakkatin bulunduğu yolculuklar hali illet yerine konulmuştur.

Özetle belirtmek gerekirse sebep eylem düzleminde, bir insanın bir fiili niçin yaptığına veya hükümlerle eylem arasındaki maddi münasebet ve bağlantıyı ortaya çıkarmaya ilişkin sorunun cevabı olurken illet, hükümlerle eylem arasındaki anlam bağlantısını ve uygunluk ilişkisini ortaya çıkarmaya yönelik sorunun, hikmet ise şâriin bir hükmü koymadaki amacını anlamaya yönelik sorunun cevabı olmaktadır. Bu noktada illetle hikmet arasında şöyle bir farklılık daha bulunmaktadır: İlet büyük ölçüde tek tek hükümler için söz konusudur ve şâriin bir hükümdeki özel amacına ilişkindir. Hikmet ise tek tek hükümler için söz konusu olabileceği gibi daha ziyade hükümler bütünü için söz konusu olur ve şâriin genel amaçlarına ilişkindir.”

Sonuç olarak, İslam hukukçuları şâriin hükmü koymada bir amacı olduğunu ve hükümlerin hikmet ve maslahat içerdiğinde görüş birliğine varmıştır. Bu nedenle fikhî yaklaşımlarda hiçbir şekilde hikmetin ihmal edilmesi söz konusu değildir. Aksine hikmet, İslam hukukçularının hukuk tefekküründe tek tek hükümlerle ilişkisi, özel amaçların kendine göre test edileceği bir kriter olarak önemle korunmuştur.

Tasavvufta Hikmet Kavramı

Bu konuda Türkiye Diyanet Vakfı'nın İslam Ansiklopedisinde şunlar yazılıdır:

“Hikmet tasavvufta genellikle “ilâhi sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilâhî iradenin rolünün keşfedilmesi” anlamında kullanılır. Nitekim ilk sûfîlerden Hakîm et-Tirmizî hikmeti “kalbin ilâhî sırlara vakıf olması”, Ebû Osman el-Mağribî “hak olanı söylemek” şeklinde tarif etmişlerdir. Hakîm et-Tirmizî'ye göre “hikmet-i ulya” veya “hikmet-i hikmet” denilen hikmet türü peygamberlere ve velilere has bir ilimdir. Bu anlamdaki hikmet keşf yoluyla ulaşılan tasavvufi bilgidir.

Tasavvufi bilgi hikmet ehline aittir. Bu nedenle hikmet ehli olmayanlara tasavvufi bilgi verilmez. Hikmet ehli olmayana bu bilginin verilmesi bir zulümdür. Sufilerin bu konuda dikkatli olmalarının nedeni, hikmeti dinleyip de kabul etmeyenin günahkar olacağına ve hikmete göre davranmayanın da münafık olacağına inanmalarıdır.

Sufilere göre hikmet çaba ile kazanılan, özenle korunan bir gizli hazinedir. Bu hazineye sahip olan kişiye hakîm denir. Peygamberlerden sonra en yüksek derecede bulunanlar hakîmlerdir. Hakîm et-Tirmizî ise, hakimlerin yerlerinin peygamberler ve sıddıklardan sonra olduğunu ifade etmiştir. Tasavvufta bazen ârifler hakîme eşit kabul edilirler, bazen

de ârif hakîmden üstün görülür. Hakîm et-Tirmizî'ye göre âlimin mertebesi konuştuklarının altında, hakîmin mertebesi konuştuklarıyla aynı seviyededir. Ârif'in seviyesi ise konuştuklarının üstündedir.”

Kuşeyri Risalesinde hikmet ile ilgili olarak şunları söylemektedir: Sûfiler hikmeti açlıkta ararlar. Günah ve cehaletin kaynağı tokluk, ilim ve hikmetin kaynağı açlıktır. Hikmet midesi boş olanda bulunur. Hikmet sahibi olmanın alâmeti sürekli sükût etmek ve ihtiyaçtan fazla konuşmamaktır. Hikmeti elde etmek için dünya kaygıları terk edilmelidir.

İbn Arabî, Fusûsü'l - Hikem adlı eserinde hikmetin sırlarını anlatmıştır. Bu kitap tamamen teorik mahiyette olup eylemle ilgili herhangi bir hususu vurgulamamıştır.

Sûfiler hikmet konusunda birçok risaleler yazmışlardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Ebû Bekir el-Verâk'ın Risâle fi'l-hikme ve't tasavvuf; Zünnûn el-Mısrî'nin Risâle fi'l-hikme; İbn Atâullar el-İskenderî'nin el-Hikemü'l Alûiyiye; Şehabettin es-Sühreverdî el-Maktûl'un Hikmetü'l – İşrâh; Ahmet Yesevi'nin hikemli şiirlerini ihtiva eden Divan-ı Hikmet; Ahmed er Rifâî'nin el-Hikemü'r-Rifâ'iyiye.

Tasavvufta hikmete önem verilmesi nedeniyle bazı sufiler “hakîm” lakabı ile anılmıştır. Örneğin Hakîm et-Tirmizî, Hakîm Senâî, Hakîm Atâ Süleyman Dôlargânî. Süleyman Atâ'nın hikmetli sözleri Türkistan'da meşhurdur. Bu sözlere örnek olarak şunlar verilebilir: “Her gördüğün kişiyi Hızır bil, her geceyi Kadir bil.”, “Herkes yahşi biz yaman, herkes buğday biz saman”.

Felsefe kültürünün iyice yaygınlaştığı dönemlerde sûfilerin hikmet tanımlarının da felsefeleştğine tanık olunmaktadır. Örneğin İbn Arabî'nin tasavvufi görüşlerine bağlılığı ile tanınan Abdülrezzak el-Kâşânî, Istilahatü's Sûfiyye adlı eserinde hikmeti şöyle anlatmaktadır:

“Asıllarına uygun olarak eşyanın mahiyeti, nitelikleri, özellikleri, hükümleri, sebep sonuç ilişkileri varlıklar arasındaki mutlak düzenin sırrı hakkında bilgi sahibi olmak, bu bilginin gereğine göre hareket etmektir.” Kâşânî hikmeti ikiye ayırmaktadır: söylenen hikmet, söylenmeyen hikmet. Birincisi şariat ve tarikat, ikincisi hakikatin esrarıdır. Ona göre rüsum ulemânın ve halkın ekserisi hikmetten bir şey anlayamaz.

Hikmet, Felsefe, Metafizik

Hikmet kavramı felsefeciler tarafından İslam'da anlaşılandan başka şekilde tanımlanmakta ve kullanılmaktadır. Felsefecilere göre hikmet feraset ve basiret sahibi olmak, yani bilgelik anlamına gelir. Bu nedenle hikmet düşünce gücüne ait bir fazilet olarak tasvir edilmiştir. Onlara göre hikmet, varlıktaki sebeplerin ve özellikle de en son sebebin bilgisine sahip olma şeklinde tanımlanmıştır. Hikmet sahibi kişi hâkim, ilim ve derin kavrayış sahibi olmalıdır. Buna göre hikmet, insanın mevcudatın hakikatlerini bilip hayırlı işler yapabilmesidir. Felsefecilere göre hikmet bir düşünce gücüdür ve bilgeliği ifade eder. Varlığın hakikatini bilmek ve bu bilgiye uygun davranmaktır. Dolayısıyla hikemi bilginin peşinde olmak, bilgeliği sevmek bir yaşam erdemidir.

Bu bilgilere dayanarak Müslüman filozoflar, düşünme eylemlerini pratiğe çevirme çabalarını hikmet diye nitelendirmişlerdir. Örneğin Kindî'ye göre insanın amacı mutlu (huzurlu ve verimli) bir hayat yaşamak, bunu engelleyen her türlü tutum ve davranıştan uzak durmaktır. Ancak bu anlayış İslami bir anlayış olmaktan uzaktır. Çünkü insanın yaşam amacı Kur'an'da başka türlü anlatılmaktadır. Mülk suresinin 2. ayeti, insanın yaratılış amacının “kimin daha güzel amel yaptığını sınamak içindir” diyor. Buradaki salih amel kavramının birçok karşılığı vardır.

Felsefecilere göre hikmetlerin hikmeti, sanatların en üstünü felsefedir. Felsefe insanın kendisini bilmesini sağlayan bilgileri verdiği için böyle vasıflandırılmaktadır. “Kendini bilen insan, Rabbini de bilir” hadisinden hareketle insanın felsefe ile olgun/kamil bir kişi olacağı iddia edilir. İbn Rüşd bunu “düşünen nefsin nihai kemale ulaşınca kadar yetkinleşmesidir” diye açıklar. Dolayısıyla felsefe fayda bakımından en üstünüdür. Onun sayesinde varlıkların bilgisi elde edilir ki, bu insanın nihai amacıdır.

Ancak felsefeciler bu amaca nasıl ulaşılacağı hakkında müspet bir yol gösterememektedirler. Hatta filozoflar arasında bu konuda birçok farklı yorumlar ve düşünme şekilleri vardır. Bu konuda mutlak bir tespit yapılamamıştır. Felsefe tarihi boyunca her filozof daha öncekileri eleştirmiş ve kendi felsefi sisteminin daha geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Bu durumu hiçbir felsefeci inkar edemez.

Buradaki problem nedir? Felsefecilerin yöntemi sadece akıl ve düşünce gücü ile olduğundan, vardıkları sonuçlar haliyle yeterli olmayacak ve daima eksiklikleri ihtiva edecektir. Çünkü akıl ve duyular sınırlı özelliklerle yaratılmıştır. Bu nedenle akıl yoluyla bütün varlıkların mutlak hakikati bulunamayacaktır. Zaten bugüne kadar felsefeciler mutlak hakikatin ne olduğunu ifade edememişlerdir.

Felsefe tarihini Eflatun’la başlatırsak, o günden bugüne birçok felsefi görüş ortaya atılmıştır. İçlerinde Tanrı tanımayan birçok kişi vardır, maneviyatı inkar eden birçok kimse vardır, hatta insanın Tanrı olduğunu, tabiatın Tanrı olduğunu ileri sürece kadar saçmalayan birçok filozofa rastlamak mümkündür. Şimdi sormak gerekir, bu kişilerin bilgileri ne derece hikmeti ifade eder? Bu görüşler hiçbir zaman hikmetlerin hikmetini, hatta hikmeti ifade edemez. Peki neden filozoflar hikmeti hep ortaya sürerler? Çünkü onlar hikmeti severler ve elde etmek isterler. Oysa onu sevmek onu elde etmeye yetmez.

Filozoflar maneviyatın ne olduğunu tam olarak kavrayamamışlardır. Allah'ın ilim ve yaratma gücünü teorik olarak kabul etseler de, bu ilme ve güce akıllarıyla ortak olmak isterler. Ama bu imkansızdır. İşte bunu kabullenmek istemezler. Sözlerinin arasına hikmet kelimesini katarak kendilerini tatmin etmeye çalışmaktadırlar.

Hikmet, Allah Teâlâ'nın peygamberlerine, veli kullarına öğrettiği ledunni ilimde gizlidir. Ledunni ilmi elde etmenin yolu da felsefe değildir. Bu yol tasavvuf yoludur. Bu yol herkese nasip olmaz. Bu yolun başlıca mensupları peygamberler ve velilerdir. Allah Teâlâ kendi Gönül Bahçesi olan tasavvuftaki manevi ve gizli bilgileri ancak bir kısmını sevdiği kimselere bildirmiştir. Allah'ın Gönül Bahçesi'ndeki ledunni bilgilerin hepsini bir insanın bilmesi mümkün değildir. Allah Teâlâ bu bilgilerden az bir kısmını sevdiği kişilere ilham yoluyla öğretmiştir. Özellikle sevdiği kişilerin ihtiyacı olan hususlarda kendilerine ledün ilmiyle yardım etmiştir.

Hikmet'in esası olan ledün ilmi kitaplarda kayıtlı değildir. Hatta bunların herkese ifşa edilmesi de yasaklanmıştır. Ancak Hakk'ın izin verdiği şeyler insanlara duyurulmuştur. Ledün ilmi yetkili kişiler tarafından kalpten kalbe aktarılarak öğretilir. Bu hikmetler hiçbir zaman bir kitap halinde derlenmemiştir.

Cuma suresinin 2. ayetinde şöyle buyrulmaktadır:

“O, ümmiler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah'ın ayetlerini okuyan, onları temizleyip onlara kitap ve hikmet öğreten bir peygamber gönderdi. Oysa onlar önceden apaçık sapıklık içindeydiler.”

Bu ayetteki hikmet kelimesinin anlamı yazılı olanın, yani Kur'an'ın yorumlanması ve açıklanmasıdır. Bu açıklamaların bir kısmı Peygamberimiz (sav)'in sünnetini oluştururken, bir kısmı da Peygamberimizin ashabının seçkinlerinin kalplerine aktardığı gizli bilgilerdir. Bu gerçeklere göre felsefecilerin görüşleri ve yazdıkları hiçbir

zaman hikmeti göstermez. Onların hikmeti sevmeleri ve arzu etmeleri de hikmet değildir.

Felsefeciler hikmeti elde ettiklerini metafiziği kullanarak ileri sürmektedirler. Ancak felsefecilerin metafiziği nasıl ulaşacakları tam olarak anlatılmamıştır. Akletme, çabuk kavrama, anlama, zihin açıklığı ve kolay öğrenme erdemlerine sahip olan kişinin uygun davranmayı bildiğini söylerler. Örneğin İbn Miskeveyh hikmeti, düşünen ve ayırt eden nefsin bir fazileti olarak görmektedir. Ancak bu hikmet İslam'ın ön gördüğü bir hikmet olmayıp sadece bir güzel ahlâk özelliğidir.

Metafizik terimi ilk olarak Aristo tarafından kullanılmıştır. Aristo, Metafizika adlı eserinde fizik ötesi olgulara ve varlıklara ait bilgilere bu adı vererek bu terimi felsefeye sokmuştur. Aristo metafiziği hikmet olarak tanımlamıştır. Ancak eski Yunan filozoflarının metafizik anlayışı Allah Teâlâ'nın vahiy yoluyla insanlara bildirdiği gerçek bir din anlayışı ile hiçbir ilgisi yoktur. O devirde Yunanistan'da Allah'ın bir peygamberinin bulunduğu dair bir bilgi de mevcut değildir. Dolayısıyla Aristo ve diğer Yunan filozofları metafizik ile ilgili bilgi ve görüşlerinin arkasında herhangi bir ilâhî bilgi yoktur. Onlar sadece düşünerek hayal ettikleri şeyleri bilgi olarak ifade etmişlerdir. Bu nedenle onların görüşlerine ve iddialarına gerçek anlamda hikmet ve ilâhî bilgiler diyemeyiz. Ayrıca Yunan filozofları bu bilgilerin kaynağı olarak da herhangi bir ilahi ilhamdan bahsetmemektedirler. Onlar sadece akıl ile elde ettikleri düşünceleri hikmet olarak kabul etmişler ve mutlak gerçeği açıklayabildiklerini iddia etmişlerdir. Oysa Yunan filozoflarının açıkladıkları bilgiler daima birbirleriyle çelişmekte ve mutlak gerçeği ifade etmemektedir.

Yunan filozoflarının bu görüşlerini öğrenen İslam alimleri de, İslam'daki ilâhî bilgiyi Yunan felsefesi çerçevesinde anlamaya çalışmışlardır. Ancak bu anlayışları kendilerini kısmen küfre yaklaştırmıştır. Bu konuda İmam Gazzâli'nin "Filozofların Tutarsızlığı", "El-Munkızu mim-ad-dalâl" adlı

kitaplarında bilgiler verilmektedir. Bu nedenle Fârâbî, İbn Sinâ, İbn Rüşd, Kindî gibi İslam filozoflarının görüşlerini okurken dikkatli olmak gerekir. Onların bazı noktalarda düştükleri hatalardan uzak durmak gerekir. Çünkü burada insanın ilim yapıyorum derken gerçek ilmin dışına itilmiş olması mümkündür. Bu da bir Müslüman için hüsrandır.

Eski Yunan felsefecilerinin ortaya attığı metafizik konusu da İslam filozofları tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Birbirlerinin görüşlerine itiraz etmişler ve eleştirmişlerdir. Bu tipik bir felsefe anlayışıdır. Dolayısıyla bu türlü felsefi yaklaşımlar mutlak gerçeği ifade etmekten uzaktır. Bunun da nedeni, bu bilgilerin ilahi bir ilham ve vahiy gerçeğine dayanmamasıdır. İslam filozofları arasında tartışmalar ayrı bir çalışma konusudur. Ancak bunların insanlara gerçek hikmeti öğretmesinin imkanı yoktur.

Sonuç

Hikmet kavramı asırlarca insanları meşgul etmiş ve hikmetin ne olduğu konusunda birçok görüş ortaya atılmıştır. Ancak bu görüş ve tanımların bir kısmı İslam dairesi dışındadır. Özellikle felsefecilerin tanımları İslam'ın hikmet anlayışına aykırıdır.

İslam dinini anlama amacıyla oluşturulan ilmi ekoller hikmet kavramını ele almışlardır. Bu nedenle hikmet teriminin ahlâki, felsefi, kelâmî, fikhî ve tasavvufî boyutları vardır. Her ekol hikmet konusunda anladığını “benim anladığım bu kadardır” diyerek, bir erdem örneği göstermiştir. Dini ilimlerde yapılan hikmet ile ilgili açıklamalarda bazı hükümler “teakkulî” (akılla idrak edilebilir) bazıları da “teabbûdî” (akılla idrak edilemez) dir. Bu nedenle vahye dayanan ve semavî olan bazı gerçeklerin insan tarafından mutlak olarak kavranması tam mümkün değildir. Bu nedenle de hikmet kavramının da ne olduğu mutlak olarak ancak Allah tarafından bilinebilir. Ancak Allah'ın Resulüne bildirdiği

bilgilerin bazıları da insanlara kısmi olarak aleni ve kısmi olarak da Peygamber tarafından gizli olarak bildirilmiştir.

Bu hakikatlerin ışığı altında hikmet kavramını tam olarak ifade etmenin mümkün olmadığı aşikardır. Bununla beraber Kur'an'da hikmet kelimesinin şu değişiklik anlamlarda kullanıldığını söyleyebiliriz: Nasihat anlamında (Bakara, 2/231), İlim anlamında (Lokman, 31/12), Bilgi ve akli delil anlamında (Nahl, 16/125), Kur'an'daki gizli sırlar anlamında (Bakara, 2/265), Peygamberimizin sünneti anlamında (Bakara, 2/151,231), Nübüvvet anlamında (Bakara, 2/251), (Ali İmran, 3/48).

Yunanca felsefi eserlerin Arapçaya tercüme edilmesiyle, Yunanca “philo sophia” (hikmet sevgisi) kelimesi nedeniyle hikmet terimi İslam'da felsefi bir anlam kazanmış ve zamanla İslam Felsefi ilimler sisteminin genel adı veya metafizik, tıp hatta fizik gibi ilimlerin özel adı olmuştur.

Hikmet kavramının Müslümanlar tarafından sağlıklı algılanabilmesi için İslami ilimlerin bu kavrama bakış açılarının ne olduğunun iyice bilinmesi gerekir. Biz de bu makalemizde buna gayret gösterdik. Zaman içinde hakkında yazılmış geniş bir literatüre kavuşmuş olan hikmet kavramı ehl-i sünnet alimlerinin yazdıkları kitaplardan okunarak incelenmesi gereklidir. Bu, Müslümanların yanlış düşünce ve görüşlere yönelmelerinin önüne geçilmesini sağlayacaktır. Bu İslamın “Oku!” emrinin bir gereğidir.

Kaynaklar

“Camiü'l beyân (Taberi Tefsiri)”, İbn Cerîr et-Taberî, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2018

“El-Munkizu min-ad-dalâl”, İmam Gazzâli, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990

- “Filozofların Tutarsızlığı”, İmam Gazzâli, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981
- “Fusûlü’l-bedâyi”, Molla Fenârî, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul, 1873
- “Fusûsü’l-Hikem”, İbn Arabî, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1981
- “Hak Dini Kur'an Dili”, Elmalılı Hamdi Yazır, Eser Kitabevi, İstanbul, 1971
- “Hikmet”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 17, s. 503-519,
- “İstilahatu’s-Sufiyye”, Abdürrezzak Kaşanî, Bursa Akademisi, Bursa, 2014
- “İlk Felsefe”, Kindî, İz Yayınları, İstanbul 1994
- “İslam Felsefesi”, H. Ziya Ülken, Ülken Yayınları, İstanbul, 1967
- “Keşşâf Tefsiri”, Zemahşerî, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul, 2016
- “Kitabu’ş-Şifa: Metafizik”, İbn Sinâ, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004
- “Kuşeyrî Risalesi”, Abdülkerim Kuşeyrî, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2013
- “Lisânü’l Arab”, İbn Manzûr, Beyrut, 1956
- “Mefâtihü’l-gayb (Tefsir-i Kebir)”, Fahreddin er-Râzî, Akçağ Yayınları, İstanbul
- “Metafizik Şerhi”, İbn Rüşd, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004
- “Müfredat”, Ragıp el İsfehani, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007
- “Riyazü’s-Salihin”, Nevevi, DİB, Ankara, 1976
- “Sünenü’t-Tirmizî”, İmam Tirmizî, Kitap Dünyası, İstanbul, 2019

Yorum ve Eleştirileriniz için : <mailto:oryanmh@gmail.com>

[Ana Sayfa](#)

[Makaleler](#)